

О.Б.Дубчак

Ст. викладач кафедри психології і педагогіки Київського національного лінгвістичного університету, м. Київ

Профілактика професійної деформації особистості учителя в системі післядипломної педагогічної освіти

У статті розглядаються питання, пов'язані з професійною деформацією особистості вчителя. Розкриваються причини виникнення, симптоматика цього феномена у педагогічних працівників, а також профілактичні заходи щодо подолання професійної деформації особистості вчителя в системі післядипломної освіти.

Ключові слова: професійна деформація учителя, професійно-типологічні деформації, акцентуації характеру, комплекс загрози авторитету, психологічний захист, професійна позиція, позиційно-рольова трансформація.

Е. Б. Дубчак Профилактика профессиональной деформации личности учителя в системе последипломного педагогического образования.

В статье рассматриваются вопросы связанные с профессиональной деформацией личности учителя. Раскрываются причины возникновения, симптоматика этого феномена, а так же профилактические меры по преодолению профессиональной деформации личности учителя в системе последипломного образования.

Ключевые слова: профессиональная деформация учителя, профессионально-типологические деформации, акцентуации характера, комплекс угрозы авторитета, психологическая защита, профессиональная позиция, позиционно-ролевая трансформация.

E B. Dubchak. Prevention of professional deformation of teacher's personality in the pedagogic system of postgraduate education.

The article includes issues related to professional deformation of teacher's personality. The causes and symptoms this phenomenon is highlighted here, as well as preventive measures that help to overcome the professional deformation of teacher's personality in the system of postgraduate education/

Key words: professional deformation of teachers, typological , professional deformation, accentuations of character, complex of threat from authorities, psychological defense, professional attitude, role transformation.

Постановка проблеми. Проблема післядипломної педагогічної освіти вчителів, вдосконалення їх професійної майстерності постійно знаходяться у полі зору психолого-педагогічної науки. Масовий відтік вчителів із навчальних закладів, недостатній професіоналізм спонукають вчених усе частіше звертатися до проблеми професійної деформації вчителя. Симптоми, які вказують на неблагополучний стан справ виявляються у черствості, байдужому ставленні до дітей, формалізмі, недосконалості теоретичних знань і практичних навичок професійної діяльності, тобто у тих негативних властивостях, які поглиблюючись, стають усе стійкішими, деформують особистість.

Сьогодні, коли на професіоналізацію особистості впливають постійні труднощі, які виникають у соціальній та економічній сферах, коли йде руйнування звичних ціннісних орієнтацій, змінюється стиль життя й утруднюється соціальна адаптація, добитися стійкості до професійної деформації неможливо без рекомендацій психологів з профілактики та подолання професійної деформації учителя. Професія педагога – це велика відповідальність і постійний стрес, тому професійна деформація виступає своєрідним захисним механізмом [2,3,6,7].

Феномен деформації особистості досліджувався у працях багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених, які розглядали різні аспекти проблеми: механізми соціальної детермінації (В.А.Номоконов), особистісно-діяльнісний підхід, орієнтований на подолання професійної деформації учителя (Л.А.Беляєва, Л.С.Вигоцький, А.Н.Леонтьєв), взаємозв'язок професії й особистості, діяльності і свідомості (С. П Безносов, А. К. Маркова, Б. Д. Новиков, Е.Ф.Зеєр, Е.І.Рогов), негативні, деформуючі, дезадаптуючі впливи педагогічної діяльності на особистість вчителя (Л.М.Мітіна, А.В.Осицький, Н.А.Подимов, Є.В.Руденський, О.Н.Смоленська, О.В.Улибіна, О.В.Юрченко), а також в роботах А.О.Васильчікова, А.С.Макаренка, В.А.Сухомлинського висвітлювались деякі питання деформації особистості вчителя.

Але й досі залишається мало розробленою проблема профілактики та шляхи подолання професійної деформації учителя.

Метою статті виступає обґрунтування використання форм і методів для подолання професійної деформації особистості вчителя.

Задачі дослідження: теоретичний аналіз змісту професійної деформації учителя; обґрунтування методичних рекомендацій щодо профілактики і подолання професійної деформації.

Об'єктом дослідження даної статті є зміст та структура професійної деформації вчителів.

Предметом дослідження – є форми і методи подолання професійної деформації вчителя.

Розробка проблеми. Результатом дослідження змісту та структури феномену професійної деформації є загальноприйняте визначення цього феномену як когнітивного викривлення, психологічної дезорієнтації особистості, яка формується під постійним тиском зовнішніх та внутрішніх факторів професійної діяльності і призводить до формування специфічно-професійного типу особистості [9]..

Більшість дослідників вважає, що найбільший вплив професійна деформація має на особистісні особливості представників тих професій, робота яких пов'язана з людьми: педагоги, психологи, лікарі, менеджери, соціальні працівники, продавці, правоохоронні органи тощо. Для них професійна деформація може виражатися у формальному, функціональному ставленні до людей.

У представників різних спеціальностей професійна деформація по різному виражається в залежності від професії: у вчителів – в авторитарності й категоричності суджень; у психологів, психотерапевтів – у прагненні маніпулювати іншою людиною, нав'язувати певну картину світу, не враховуючи мотивів і цілей самої людини; у менеджерів – у професійній дезорієнтації від постійного тиску на них як зовнішніх, так і внутрішніх факторів. Вона виражається у високому рівні агресивності, неадекватності у

сприйнятті людей і ситуацій, нарешті, у втраті смаку до життя. Все це породжує ще одну загальну для багатьох управлінців проблему: нездатність до ефективного самовдосконалення і розвитку [2,4,5].

Професійна деформація особистості може носити епізодичний або стійкий, поверховий або глобальний характер. Вона проявляється у професійному жаргоні, у манерах поведінки і навіть у зовнішності.

Існують декілька способів систематизації проявів деформації особистості:

1. Перша систематизація

- Посадова деформація – керівник не обмежує свої владні повноваження, у нього з'являється прагнення до придушення волі іншої людини, нетерпимість до іншої думки, зникає уміння бачити свої помилки, самокритичність, виникає упевненість, що власна думка єдино правильна.
- Адаптивна деформація – пасивне пристосування особистості до конкретних умов діяльності, в результаті чого у людини формується високий рівень конформізму, вона безумовно приймає усі моделі поведінки, які прийняті в організації. При глибшому рівні деформації у працівника з'являються значні зміни особистісних якостей, які іноді носять яскраво виражений негативний характер, у тому числі владність, низька емоційність, жорсткість.
- Професійна деградація – крайня ступінь професійної деформації, коли особистість змінює моральні ціннісні орієнтири, стає професійно нездатною.

Згідно з систематизацією Е.Ф. Зеєра виділяються:

- Загальнопрофесійні деформації – деформації типові для працівників даної професії; (наприклад, для педагогів – жорстка фіксація на професійній позиції, яка переноситься на інші життєві ситуації);
- Спеціальні професійні деформації, які виникають у процесі спеціалізації;

- Професійно-типологічні деформації, обумовлені накладанням індивідуально-психологічних особливостей особистості на психологічну структуру професійної діяльності. Як результат впливу цих деформацій на особистість, утворюються професійно і особистісно обумовлені комплекси:
  1. Деформації професійної спрямованості особистості – викривлення мотивів діяльності, перебудова ціннісних орієнтацій, песимізм, скептичне ставлення до нововведень.
  2. Деформації, що розвиваються на основі будь-яких здібностей (організаторських, комунікативних, інтелектуальних та інших) – комплекс переваги, гіпертрофований рівень домагань, нарцисизм.
  3. Деформації, які обумовлені рисами характеру – рольова експансія, властолюбство, «посадова інтервенція», домінантність, індиферентність.
- Індивідуальні деформації – деформації, що обумовлені особливостями працівників різних професій, коли окремі професійно важливі якості, так як і небажані якості, надмірно розвиваються, що призводить до виникнення над якостей, або акцентуацій (надвідповідальність, трудовий фанатизм, професійний ентузіазм тощо) [2].

Причинами деформації особистості на роботі є надто тісна ідентифікація людини зі своєю професійною роллю або зі своєю професійною спільнотою.

У першому випадку людина починає грати свою «робочу» роль завжди і всюди – і в особистих стосунках, і просто у побутовому випадковому спілкуванні (у магазині, на зупинці). Прикладом можуть бути вчителі, які розмовляють менторським тоном навіть зі своїми близькими (чоловіком, дітьми, родичами), друзями, а також постійно «вчать жити» усіх, хто їх оточує.

У другому випадку людина починає занадто серйозно сприймати «правила гри» своєї професійної спільноти. Вона настільки переймається вимогами «професійного середовища», що стає «типовим її представником» аж до карикатурності образу. Наприклад, тип «жінки на чоловічій посаді», такої собі «синьої панчохи», роль якої блискуче зіграла Аліса Фрейдліх у «Службовому романі».

Іншою групою причин виникнення професійної деформації є особливості самої діяльності:

- по-перше вірогідність особистісних змін тим вища, чим монотоннішою є робота, чим вона одноманітніше у плані набору функцій і умов праці;
- по-друге несприятливим фактором є також виконання діяльності в екстремальному режимі;

Третьою групою причин деформації людини на робочому місці є його особистісні особливості. Так, у першу чергу страждають ті, хто:

- звик шукати причини своїх професійних невдач в особливостях свого темпераменту;
- не має цікавості до своєї роботи й потрапив на неї випадково – або за принципом «куди брали – туди й пішов», або ж «мене батьки влаштували» – тобто коли вибір професії було обумовлено не власними нахилами, а скоріше «обставинами, які склалися»; тобто справу свою людина не любить і насправді своєю не вважає;
- людина не бачить сенсу в даній роботі, навіть якщо професію обирав свідомо і у відповідності до своїх схильностей. Так, наприклад, вчитель, що змушений працювати на групі подовженого дня (через якісь обставини, або виробничу необхідність), вважає, що робота у цьому закладі для нього не має сенсу, вона починає дратувати від того, що людина не бачить реальної (у її розумінні) значимості для себе [4,5].

У сучасних умовах педагогічного процесу в школі особистість вчителя неминуче приходиться до професійної деформації, яка впливає як на особистісні (агресивність, авторитарність, неадекватна самооцінка), так і на професійні (формалізм, некомпетентність) якості.

Професійна праця педагога, як показують дослідження (О.В.Юрченко) проявляється у високій емоційній напруженості, низькому соціальному статусі, фінансовій неспроможності, фемінізованості і загальній тенденції «старіння» вчителювання. У зв'язку з цим не дивно, що 39,7% педагогів має високий рівень нейротизму, а 65,9% вчителів страждають від високого рівня тривожності, й основна маса педагогів, при цьому, має професійну деформацію [10].

Загально педагогічні деформації характеризують схожі зміни особистості у всіх осіб, хто займається педагогічною діяльністю. Наявність цих деформацій робить вчителів, які викладають різні предмети і працюють у різних навчальних закладах, що пропагують різні педагогічні погляди, з різним темпераментом і характером, схожими один на одного. Крім того, педагогічна діяльність має свій об'єкт впливу, який, на відміну від об'єктів більшості професій, має суттєву активність. У ході взаємодії з об'єктом учитель, використовуючи свою особистість як інструмент впливу на нього, застосовує простіші і суттєвіші прийоми, у сукупності відомі як авторитарний стиль керівництва. У результаті в його особистості з'являються такі утворення, як надмірна самовпевненість, догматичність поглядів, відсутність гнучкості, з'являється безапеляційність, консервативність, оціночність суджень, що як правило переходить у риси характеру й відбивається у пізнавальних процесах. Реалізуючи свої рольові позиції, передаючи образи готового досвіду учням, учителі інколи не тільки не сприяють розвитку дитини, але й самі не можуть сприймати новий досвід, не здатні до творчості, нестандартному вирішенню проблемних ситуацій.

Останнім часом у вітчизняній педагогіці і психології все більше уваги приділяється вивченню проблеми негативного, деформуючого,

дезадаптуючого впливу педагогічної діяльності на особистість вчителя (Л.М.Мітіна, А.В.Осицький, Н.А.Подимов, Є.В. Руденський, О.Н.Смоленська, Т.В.Форманюк, Є.В.Юрченко та інші).

Дослідженнями доведено, що педагогічна діяльність призводить до певних особистісних деформацій:

- посилення акцентуацій характеру педагогів, фіксація і загострення саме тих схильностей, які в процесі професійної підготовки виявлялися лише як тенденція остаточно закріплюються і посилюються, що починає суттєво впливати на особливості взаємодії з учнями, світосприйняття самого учителя, його ставлення до себе й інших людей;
- зміна структури цілепокладання. Виникає пріоритет локальних, проміжних цілей над пролонгованими, предметоцентрична орієнтація. Головним в діяльності учителя стає викладання предмета, але враховуються досягнення учнів в оволодінні його змістом лише на поточний момент, без контролю того, що відбувається з навчальними надбаннями учнів через певний час;
- своєрідна девальвація методологічних і загальнотеоретичних знань, переважання прагматичних настанов. Учитель не розуміє, навіщо йому ці загальнотеоретичні знання, в чому вони можуть допомогти, бо пряме перенесення їх на педагогічну дійсність не приносить користь, а трансформувати їх відповідно до завдань практики, побудувати на їх основі власні стратегічні та практичні аспекти діяльності вчитель самостійно не може. Це призводить до прагнення отримувати готові „рецепти” педагогічної діяльності, очікування методичної допомоги з боку, пошуку готових, універсальних алгоритмів діяльності;
- поява „комплексу загрози авторитету”, сприйняття дій оточуючих як таких, що спрямовані проти особистості вчителя, містять невизнання його особистісної та професійної компетентності;

- розвиток ригідності сприйняття, мислення, мови, фіксація мовних штампів та експресивних засобів самовираження;
- відчуття певної самодостатності, припинення особистісного зростання і професійного розвитку, висновки про те, що наявний рівень забезпечує всі професійні потреби;
- неправомірне розширення уявлень про ступінь втручання в життя інших людей, прийняття на себе тих проблем, які не входять в компетенцію педагога, безцеремонне втручання в будь-які події;
- закріплення і актуалізація недоцільних систем психологічного захисту, який включається „автоматично”, навіть якщо ситуація не вимагає цього;
- жорстка фіксація в професійній позиції. Навіть в інших життєвих системах педагог поводить себе як абсолютний, єдино відповідальний носій навчальних, виховних і розвивальних відносин – тільки його втручання забезпечує необхідну гармонію в світі;
- „емоційне вигорання” як стан фізичного, емоційного і розумового виснаження, який супроводжується деперсоналізацією (цинізмом, негативним ставленням до педагогічної праці в цілому, є гуманним ставленням до учнів тощо), емоційними змінами (почуттям емоційної спустошеності, втоми), редукцією професійних досягнень (виникнення почуття некомпетентності в професійній сфері, усвідомлення неуспіху в ній);
- високий рівень тривожності з тенденцією до подальшого зростання (за нашими даними у понад 60% педагогічних працівників), що веде до пошуку безпеки, прагнення будь-якою ціною зберегти ту ситуацію, що склалася, а це веде до педагогічного консерватизму, нездатності сприймати нові думки, необхідності отримувати доведення своєї правоти за будь-яких умов;
- формування настанов, стереотипів, звичок, які стосуються як внутрішніх механізмів регуляції (жорстко фіксованих ставлень), так

і зовнішніх проявів (типових мімічних реакцій, повчальних інтонацій мови, поведінкових стандартних проявів, менторського стилю стосунків з іншими людьми тощо [7]).

Таким чином ми отримали теоретичне обґрунтування необхідності посиленої уваги до проблеми професійної деформації.

Дотримуючись принципів організації післядипломної освіти нами досліджено способи мінімізації деформації педагогів, які проходять курси підвищення кваліфікації.

У програму роботи з педагогами включені інтерактивні методи діяльності, які спрямовані на активізацію здібностей, умінь, якостей, процесів, які у звичній професійній діяльності стали пасивними:

- зростання самоусвідомлення – через збільшення інформації про власну особистість і професійно-педагогічних проблемах, які стоять перед нею;
- переоцінка власної особистості і свого професійного статусу – через оцінку того, що вчитель думає про себе та свою професію стосовно даної проблемної ситуації;
- самовизволення від когнітивних і акціональних стереотипів – через презентацію сенсу комунікативної активності;
- освоєння навичок комунікативної дії в ролі слухача – через спеціальні тренінгові ігри та вправи;
- освоєння командної роботи – через спеціальні ігри та вправи, які здійснюються в режимі мозкового штурму; відсутності заданого розподілу ролей і позицій; де необхідні самоорганізація, ціннісно-сміслові узгодження членів групи з подальшим самовизначенням кожного у тій чи іншій позиції;
- позиційно-рольова трансформація – через усвідомлення проблем особистості в ролі слухача та переоцінки значущості для особистісного зростання в системі підвищення кваліфікації.

Окрім цього були розроблені деякі рекомендації стосовно профілактики професійної деформації для самостійного використання педагогами. До цих рекомендацій в першу чергу ми внесли такі пропозиції:

По-перше, необхідно розділяти роботу й особисте життя. Тобто залишати усі робочі проблеми і їх вирішення на роботі, не брати роботу до дому. Для вчителів це може бути проблемою, адже існує перевірка зошитів, підготовка методичних матеріалів до наступних уроків. Однак потрібно розподілити свій робочий час таким чином, щоб усі робочі справи вирішувати на роботі, а домашні – вдома. У будь-якому разі необхідно розділяти різні сфери діяльності і старатися робити так, щоб вони не пересікалися.

По-друге – необхідно постійно контролювати себе. Як тільки в поведінці з'явилися перші симптоми, так-звані «робочі замашки», потрібно одразу присікати їх, не даючи розвиватися. Якщо ж самостійно важко це помітити, зверніться за допомогою до рідних, близьких, з проханням, щоб вони робили зауваження. Однак на такі зауваження не слід ображатися.

По-третє, бажано обрати собі хобі, яке кардинально відрізняється від вашої професійної діяльності. Наприклад, якщо робота пов'язана зі стресом, тоді хобі має носити спокійний характер (кулінарія, будь-яке рукоділля), але якщо робота монотонна й однорідна – тоді краще підійде активна діяльність (спорт, мандрівки, прогулянки тощо).

Професійна деформація часто пов'язана зі статусом на роботі, тому у побутовому житті краще приміряти на себе іншу роль. Якщо ж робочий статус незначний, тоді вдома краще брати на себе більше відповідальності. Не обов'язково бути головою сім'ї, однак необхідно відчувати особисту значимість.

Висновки: Спираючись на основні теоретичні підходи до вивчення деформації нами розроблені рекомендації з профілактик професійної деформації, які представляють собою сукупність попереджувальних заходів, орієнтованих на зниження вірогідності розвитку передумов і проявів

професійної деформації. Необхідно також засвоювати техніки управління свідомістю, розвивати уміння переключатися з одного виду діяльності на інший, укріплювати силу волі, а головне не закріплюватися на стереотипах, стандартах, шаблонах і діяти за ситуацією, у реальному часі, виходячи з безпосередніх умов.

Впровадження інтерактивної роботи з профілактики професійної деформації у системі післядипломної освіти сприятиме подальшому особистісному розвитку який є гарантом дійсного професіоналізму.

Список використаної літератури

1. Выготский Л. С. Педагогическая психология / Под ред. В. В. Давыдова. М., 1991. стр. 71.
2. Зеер Э. Ф. Психология профессий. - Екатеринбург, 1997.
3. Митина Л.М. Психология профессионального развития учителя. М.: Флинта: Московский психолого-социальный институт, 1998.
4. Осницкий А. В. Психологические проявления дезадаптации личности учителя в педагогической деятельности: Дис.. канд. психол. наук. СПб., 1999.
5. Профессиональная деформация личности // Безносков С. П. СПб.: Речь, 2004.— 272с
6. Психология профессионализма // Маркова А. К. М.: «Знание», 1996
7. Семиченко В. А. Актуальні проблеми реформування системи післядипломної освіти в Україні. Післядипломна освіта в Україні. № 2, 2002, С. 56-60.
8. Собчик Л. Н. Психология индивидуальности: Теория и практика психодиагностики. СПб., 2003.
9. Мещеряков Б. Г., Зинченко В. П. Большой психологический словарь. 3-е изд., М., 2002. – 630 с.
10. Юрченко Е. В. Содержание и методы преодоления профессиональной деформации учителя в работе педагога-психолога: Дис. канд. пед. наук: 13.00.01: Уссурийск, 2000 181 с. РГБ ОД, 61:01-13/567-9

Дубчак Олена Борисівна,

Ст. викладач кафедри психології і педагогіки

Київського національного лінгвістичного університету.

01103

Київ 103, вул. Кіквідзе 30. кв. 21.

д.т: (044)296-36-17,

моб. (063)839-77-18